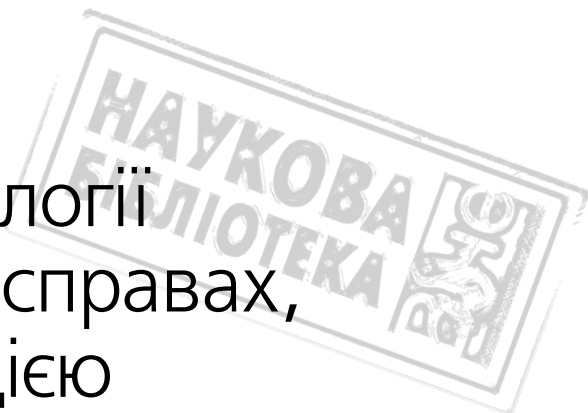

Особливості методології судового пізнання у справах, пов'язаних із корупцією

2

Наталія АХТИРСЬКА,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри криміналістики
юридичного факультету
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка

Однією з проблем сучасності, що підлягає всебічному обговоренню науковцями, є світова економічна криза. Деякі автори пропонують для з'ясування причин її виникнення розробити нові наукові напрями, галузі, теорії. Зокрема, В. Овчинський ініціює створення окремої галузі – кримінології кризи, що дасть змогу її прогнозувати, вчасно виявляти чинники, котрі впливають на її виникнення, розробляти систему профілактичних заходів тощо [7]. У результаті аналітичної роботи економістів та юристів одержано висновок про наявність не лише глобальної, а й так званої тихої економічної кризи – корупції, яка в деяких державах не розглядалась як загроза національній безпеці, що й призвело до негативних наслідків. У зв'язку з цим запропоновано створити окрему галузь права – «корупціологію» [9, с. 7]. Дозволимо собі не погодитися з такою позицією. На нашу думку, в сучасних умовах є безліч комплексних проблем, які потребують законодавчого розв'язання та методологічного забезпечення правозастосовної діяльності. Не варто клонувати галузі права відповідно до викликів і загроз у сучасному суспільстві, очевидною є потреба формування методології пізнання того чи іншого явища диференційовано від суб'єкта пізнання.

Нині уряд, усвідомлюючи, що корупція – це дуже поширене явище, яке не сумісне з реаліями справді демократичного суспільства, підриває підвалини законності, перешкоджає економічному зростанню та залученню внутрішніх і зовнішніх інвестицій, породжує серйозні моральні та політичні проблеми, розпочав діяльність з удосконалення наявної системи запобігання корупційним проявам. Законом України від 16 березня 2005 року ратифіковано Цивільну конвенцію про боротьбу з корупцією [4], Законом України від 18 жовтня 2006 року – Кримінальну конвенцію про боротьбу з корупцією [3], Указом Президента України від 11 вересня 2006 року затверджено Програму «На шляху до доброчесності» [13], який 27.10.2011 р. втратив чинність.

Указом Президента України від 12 січня 2011 року затверджено «План заходів із виконання обов'язків та зобов'язань України, що випливають з її членства в Раді Європи». У ньому наголошується, зокрема, на не-

обхідності вдосконалення чинного антикорупційного законодавства [12]. Це положення знайшло свою реалізацію у прийнятті 7 квітня 2011 року Законом України «Про засади запобігання і протидії корупції» [2].

Очевидним є те, що не лише наявність законодавчої бази сприятиме тотальному знищенню корупції в Україні. Комплексний підхід потребує, зокрема, удосконалення правозастосовної практики. Експерти Ради Європи наголошували на необхідності спеціальної підготовки суддів з метою підвищення їхньої обізнаності у сфері чинного антикорупційного законодавства, усвідомлення ними своєї соціальної ролі та призначення, запровадження навчальних курсів (як на початку, так і впродовж служби суддів), які охоплюватимуть теоретичні й практичні модулі, включаючи етику та теми, пов'язані з корупцією. Такі рекомендації зумовлені певними висновками про неадекватність призначеного покарання нижче від нижчої межі особам, котрі вчинили корупційні пра-

випорушення, про незастосування конфіскації майна до винних осіб, а також про відсутність єдиних підходів до визначення поняття корупції, суб'єктів корупційних правопорушень тощо.

За влучним висловом А. Коні, «задача уголовного суда состоит в исследовании преступного поведения и в справедливом приложении к человеку, признанному виновным, карательного закона. Но суд не механизм и не отвлечение от жизни, а живая и восприимчивый организм, приходящий в самое непосредственное и богатое разнообразными последствиями соприкосновение с явлениями общезития. На различных ступенях уголовного процесса, исследуя преступное дело и связывая с ним личностью содеятого, оценивая его вину и прилагая к ней меру уголовной кары, наблюдая, чтобы эта оценка была совершаема по правилам, установленным для гарантии как общества, так и подсудимого, судья призван прилагать все силы ума и совести, знания и опыта, чтобы постигнуть житейскую и юридическую правду дела» [5, с. 28]. Для постановлення правосудного рішення суддя має пізнати сутність явища, яке слугувало виникненню справи, усвідомлювати негативні наслідки, виклики та загрози, зумовлені правопорушенням, а не лише керуватися окремими положеннями, що передбачені як предмет дослідження. Актуальною проблемою є розробка нового підходу до методології судового слідства та постановлення рішення суду, а саме до створення методології судового пізнання.

На потребу часу, базуючись на ґрунтовних дослідженнях та власному досвіді, професор І. Котюк визначив, що діяльність, спрямована на розкриття і розслідування злочинів, з ґносеологічного погляду являє собою процес пізнання, який, з одного боку, має базуватися на закономірностях загальнонаукового пізнання, а з другого (оскільки тут необхідно використовувати засоби, передбачені законом) – це особливий вид пізнавальної діяльності [6, с. 12].

На недосконалість методології судового пізнання у справах, пов'язаних із корупцією, вказують статистичні дані щодо якості судових рішень. Як свідчить статистика, у 2010 році в місцевих судах перебувало 6,1 тис. справ про адміністративні правопорушення, пов'язані з корупцією. Ситуація майже не змінилася порівняно з 2009 роком. Адміністративні стягнення за вчинення корупційних діянь накладено на 4,4 тис. осіб, або 80 відсотків (у 2009 році – 75,4%). Про якість розгляду справ про адміністративні правопорушення на виконання Закону України «Про боротьбу з корупцією» свідчать такі цифри. У розглянутих 2010 року стосовно 752 осіб справах скасовано та змінено постанови місцевих загальних судів щодо 421 особи (або 56% від кількості переглянутих за апеляційні справ цієї категорії). У 2009 році цей показник становив 59,5 відсотка. Непокоїть і відсутність у вирахах додаткового покарання у вигляді конфіскації [11].

Поліпшення стану судочинства є можливим за умови не лише структурних, організаційних та фінансових змін, а й ґрунтового науково-методичного та методологічного забезпечення. Діяльність суду в кримінальному судочинстві ґрунтується на пізнанні події злочину (ретроспективне пізнання), даних про особу, котра вчинила злочин, дій органів дізнання й досудового слідства для оцінки доказової бази; причин і умов, що сприяли вчиненню злочину тощо. Результатом цієї діяльності має стати виконання покладених на суд завдань у формі правосудного рішення. Зважаючи на значущість пізнавальної діяльності суду, варто розробити методологію судового пізнання в розрізі формування дефініції «судове пізнання», визначення структури, інструментарію, критеріїв тощо.

Пізнання – це діяльність, результатом якої є знання про зовнішній та внутрішній світ у їхньому співіснуванні та закономірній послідовності. Пізнання складається з низки психічних актів: відчуття, сприйняття, уявлення та утворення понять та суджень. Основні питання теорії пізнання полягають у визнанні чи запереченні відповідності між нашими уявленнями та дійсністю, у встановленні джерел

та змісту пізнання. Результатом пізнавальної діяльності є система знань, набутих за допомогою понять про справжній стан речей.

Очевидним є висновок про те, що в умовах реформування судової системи необхідно створити науково-методичне забезпечення судочинства, в основу якого були б покладені загальнонаукові підходи, а не вибірково випадкові рекомендації. Розробка теорії судового пізнання поклала початок створенню методології судового пізнання, яка структурно відповідно поділяється на загальні засади пізнання та особливості методології пізнання в окремих категоріях справ.

Зосередження зусиль на реалізації антикорупційної політики держави, зокрема щодо покращення якості судових рішень у справах, пов'язаних із корупцією, має полягати насамперед у формуванні світоглядних принципів кандидатів на посаду судді. Їх формування ґрунтується на обізнаності з рівнем корупційних проявів, усвідомленні наслідків, рівності громадян перед законом, невідворотності покарання, утвердженні справедливості, відкритості, гласності. Побутове сприйняття корупції як «елементу української культури, менталітету», «механізму реалізації конституційних прав» формує у свідомості громадян небезпечний стереотип щодо приреченості України на корупційне свавілля. Це явище, у свою чергу, деформує професійні принципи, адже первинними є світоглядні. Обізнаність щодо досвіду подолання корупції в інших країнах переконує в можливості досягнення такого ж результату, руйнує стереотип традицій.

Важливою у формуванні світоглядних принципів є поінформованість щодо ідеології прийнятого антикорупційного законодавства. Так, антикорупційне законодавство оцінювалося суддями як занадто суворе, але після доведення думки європейських експертів про те, що законодавство найперше призначене для запобігання порушенням, а вже потім для застосування покарання, їхня позиція кардинально змінилася.

Необхідно виявляти причину відповідної поведінки осіб, котрі обвинувачуються в отриманні хабара, особливо за наявності у справі характеристик, що вказують на чесність особи, позитивної характеристики за попереднім місцем роботи тощо. Ідеться про так званий автоматичний конформізм, тобто про одну із захисних програм поведінки, завданням якої є усунення суперечностей між індивідом і суспільством. Людина перестає бути самою собою, вона цілковито сприймає той тип особистості, який їй пропонують моделі культури, й стає такою, як інші, або такою, якою її очікують бачити.

В одній зі справ про хабарництво стосовно певної особи встановили, що вона, перебуваючи на нижніх щаблях влади, була чесною. Після призначення на високу посаду її знайомого стрімко змінилася динаміка кар'єрного зростання й цієї особи. Її призначили на так звану «посаду касира», в обов'язки якого входило отримання хабарів та передача їх вищому керівництву. Цей механізм можна порівняти із «захисним забарвленням». Але, на думку Е. Фрома, людина, яка втратила своє «я» і стала автоматом, ідентичним мільйонам інших автоматів навколо себе, не відчуває більше почуття самотності та тривожності. Однак ціна, яку вона платить за це, є великою – втрата самого себе [14].

У таких ситуаціях рівень провини значно зменшується, оскільки особи зі слабкою волею, котрі бояться втратити роботу, намагаються бути, як усі, та не можуть протистояти соціуму, легко піддаються зовнішньому впливу. У таких випадках на стадії досудового слідства варто встановлювати коло осіб, причетних до хабарництва, визначати роль кожного та перевіряти цю інформацію в ході судового слідства. Такі підсудні мають рецептивний характер, за якого превалює пасивність, залежність, поступливість (не вимагаючи хабара, особа виконала покладені на неї обов'язки, але не відмовилася від залишеної відвідувачем суми грошей). У разі, якщо неформальний платіж справді є подякою, це аж ніяк не позначається на ефективності наданої допомоги. «Вдячність»

пацієнтів спрямована на покращення ставлення до них медичного персоналу.

Призначення міри покарання має на пряму залежати від умов формування умислу на одержання хабара.

У методології судового пізнання в цій категорії справ подеколи спостерігається пасивний аналіз обставин справи, а не докладне дослідження доказів, а саме: чи є об'єктивною причина хабарництва, чи є особа суб'єктом злочину, чи не містить цей злочин ознак провокації хабарництва, за яких умов відбувалися злочинні дії чи бездіяльність.

Так, лікар студентської поліклініки був затриманий за одержання хабара. Він видав на прохання особи довідку про начебто наявність у неї певного захворювання та про лікування у визначені хабародавцем дні. До лікаря застосували запобіжний захід у вигляді взяття під варту й висунули обвинувачення в хабарництві. Однак докладне дослідження обставин справи засвідчило, що відповідні події відбувалися на тлі зміни керівництва поліклініки та у зв'язку з конфліктом між досвідченим лікарем і молодим керівником. За формальними ознаками лікар міг бути засуджений, але після всебічного, повного та об'єктивного дослідження матеріалів справи й ситуації, яка склалася, з'ясувалося, що в ті дні, на які начебто в інституті від студентки вимагали довідку за пропущені заняття, навчальних занять узагалі не було (через сильні морози та пошкодження системи опалення їх скасували). Тож згодом було доведено наявність провокації хабара, а стосовно лікаря постановлено виправдувальний вирок.

Одним із методів, що негативно впливає на якість прийнятих рішень, є селективний аналіз доказів, під час якого застосовується псевдопсихоаналітична техніка. У таких випадках наявна доказова база підлягає дослідженню вибірково, докази, які обираються для аналізу та правової інтерпретації, цілковито залежать від інтересів і власних проблем особи, котра їх оцінює (слідчий, прокурор, суддя).

У судовій практиці трапляються випадки, коли підсудний, попри наявність беззаперечної доказової бази його провини, не визнає себе винним. Його поведінка, впевненість, здивування від самого процесу, чіткі відповіді без хвилювання можуть викликати в судді під час судового слідства сумніви щодо законності доказів. Насправді така поведінка підсудного може бути визначена як реакція компенсації справжнього або хибного «дефекту». Суб'єкт намагається самотужки компенсувати наявний недолік, дискомфорт, страждання. Так, державний службовець, який виконує напружену, відповідальну роботу, але при цьому його робочий час не лімітується, а його зарплата низька, цілком перекоаний у справедливості одержання ним від громадян певних винагород за надані послуги (прискорення оформлення багажу на митниці, надання дозвільних документів тощо). А. Адлер зазначав, що процес компенсації – це «життєвий стиль індивіда як реакція на тиск зовнішнього світу, як засіб захисту, як постійна спроба збалансувати дію сили в системі «людина – суспільство» [1].

Реакція компенсації може набувати гострих форм (не просто отримати компенсацію, а випередити в цьому інших – явище «прагнення зверхності»). Так, у свідченнях однієї з підсудних ішлося: «Хотіла мати кращий, ніж у моїх колег, автомобіль». Одержання хабара в таких випадках аж ніяк не свідчить про випадковість, стійка психологічна установка на певну мету вказує на наявність системи – неодноразовість злочинних дій, що потребує ретельної перевірки всіх епізодів справи. Визначення в ході судового слідства обставин, що зумовили вчинення злочинних дій, а саме внутрішніх чи зовнішніх установок, допомагає виявити причини та умови, що сприяли злочинним діям і для усунення яких потрібне винесення окремої ухвали.

Одним із елементів методології судового пізнання у справах, пов'язаних із хабарництвом, є виявлення соціальних установок підсудного, тобто ставлення цієї

особи до інших людей. Застосування векторного аналізу полягає у визначенні того, що переважає – «до» чи «проти» – у ставленні до оточення. Наприклад, учитель за винагороду підвищує бал учневі, враховуючи його стан здоров'я після тяжкої операції. В іншому випадку вчитель свідомо занижує оцінки всім учням із метою вимагання хабара для справедливої оцінки. В обох випадках наявне хабарництво, але в першому – воно визначається як «пасивне», а сам підсудний характеризується за векторним аналізом як «позитивна особа, скерована до людей», а в другому – як «активне», а отже, соціально небезпечніше, а підсудний характеризується як «негативний тип, скерований проти людей».

Під час розгляду справ у судах, що стосуються корупційних дій, траплялися випадки активної протидії підсудного встановленню істини. З точки зору комплексного аналізу цієї ситуації, як ми вже зазначали, – синтезу «аспектного знання», її треба оцінювати не як агресію або злочинну протидію встановленню істини. На нашу думку, це є очевидною екстерналізацією – одним із механізмів психологічного захисту. Сутність такої поведінки полягає в тому, що внутрішні проблеми усвідомлюються особою як зовнішні обставини. Отримання незаконної вигоди пояснюється недосконалістю законодавства під час врегулювання певних питань, наявності складних сімейних обставин, що потребували значних фінансових ресурсів.

Отже, у процесі судового пізнання необхідно виокремлювати певні особливості обставин справи, поведінки особи, усвідомлювати кореляційні залежності подій і приймати адекватне рішення на підставі застосування синтезу правових, психологічних, соціальних та інших «аспектних знань».

Джерела

1. Адлер А. Реакция компенсации. Цит. по: Фрейд З. Толкование сновидений. – К.: Здоровье, 1991.
2. Закон України «Про засади запобігання і протидії корупції» від 07.04.2011 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 40. – Ст. 404.
3. Закон України «Про ратифікацію Кримінальної конвенції про боротьбу з корупцією» // Голос України. – 2006. – № 215.
4. Закон України «Про ратифікацію Цивільної конвенції про боротьбу з корупцією» // Голос України. – 2005. – № 62.
5. Кони А. Избранные произведения. Статьи и заметки. Судебные речи. Т. I. – М.: Госюриздателство, 1959.
6. Котюк І. Теорія судового пізнання: Моногр. – К.: ВПЦ «Київський університет», 2006.
7. Овчинский В. Криминология кризиса. – М.: Норма, 2009.
8. План заходів із виконання обов'язків та зобов'язань України, що впливають з її членства в Раді Європи, затв. Указом Президента України від 12 січня 2011 року // Офіційний вісник Президента України. – 2011. – № 2.
9. Сатаров Г. Антикоррупционная политика: Учеб. пособие для студентов вузов. – М.: РА «СПРАС», 2004.
10. Семигіна Т., Грига І., Степурко Т. Подарунок лікарю – корупція чи подяка? // Віче. – 2011. – № 19. – С. 36–39.
11. Стан здійснення судочинства // www.court.gov.ua
12. Указ Президента України від 12 січня 2011 року «Про затвердження Плану заходів із виконання обов'язків та зобов'язань України, що впливають з її членства в Раді Європи» // Офіційний вісник Президента України. – 2011. – № 2. – С. 14 (Ст. 185).
13. Указ Президента України від 11 вересня.
14. Фром Э. Характер и социальный прогресс. Психология личности. - М., 1982.